

19. Opinion on the Draft law amending the Constitution of Ukraine, submitted by the President of Ukraine on 2 July 2014, CDL-AD(2014)037-e. URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)037-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)037-e).

20. Joint opinion by the Venice Commission and the Directorate of Human Rights of the Directorate General of Human Rights and the Rule of Law on the Law on the Judiciary and the Status of Judges and amendments to the Law on the High Council of Justice of Ukraine, CDL-AD(2015)007-e. URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)007](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)007).

21. Adopted Final Opinion on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhovna Rada on 21 April 2015, CDL-AD(2015)012-e. URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e).

22. Opinion on the Proposed Amendments to the Constitution of Ukraine regarding the Judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015, CDL-AD(2015)027-e. URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027-e).

23. Opinion on the draft Law on the Constitutional Court, CDL-AD(2016)034-e. URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)034-e).

24. Opinion on the proposed amendments to the Constitution of Ukraine regarding the judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015, CDL-AD(2015)027. URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)027-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)027-e).

25. Rule of Law Checklist, CDL-AD(2016)007. URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-e).

ГОЦУЛЯК Ю. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права та адміністративного права
юридичного факультету
*(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)*

УДК 34.01

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-1-2>

ТЕОЛОГІЯ ПРАВОВОГО БУТТЯ У ВЧЕННІ АВГУСТИНА

Стаття присвячена аналізу категорії правового буття у правовому вченні Аврелія Августина. Зокрема, що філософ виводить категорію ступеня в онтологічно-правову площину. Саме завдяки цій категорії можлива системність у праві, тому що в суспільних відносинах завжди є щось «більш... чи менш...», щось вище і щось, що йому відповідає чи не відповідає, підпорядковується чи не підпорядковується. Хоч і впорядкування є окремим атрибутом правового буття, впорядковуючі сили людини і самі порядки можуть бути різними. Все залежить від способу і мети розкриття правової істини. Середньовічний світогляд Августина робить спробу зазирнути по той бік закону, по ту сторону впорядкування і знаходить там Абсолют, який дає підстави бути всьому правовому. Саме тому для середньовічного пізнання правового буття важливий зворотний зв'язок із витокami, який проявляється у двох станах – страху та блага

(винагороди). Категорії добра та зла через онтологічно-правовий вимір вбачаються як конструктивне чи деструктивне відношення до заданого порядку. Правове буття завжди присутнє своїми атрибутами в космосі та соціумі. Із вчення Августина випливає, що порядки можуть бути різні, тому що походять від різних впорядкувальних сил. Автором наголошується, що в Августина особливістю поняття справедливості є те, що вона може мати справу із методами впливу, які в суспільстві зараховують до зла та насилля, водночас збереження порядку вимагає їх застосування. У статті доводиться положення, що категорія блага у правовому бутті потрібна, щоб зарахувати його атрибути до бажаних, до тих, що потрібні суспільству, а не нав'язані. Законодавча ієрархія Августина і всього християнства починається із визнання та повної відданості вищій волі Бога. Такий підхід має велике значення в розкритті правового буття, адже право у свідомості людини повинно мати абсолютний авторитет та силу.

Ключові слова: *правове буття, право, вчення, Августин.*

The article is devoted to the analysis of the category of legal existence in the legal teaching of Aurelius Augustine. In particular, that the philosopher deduces the category of degree in the ontological-legal plane. It is because of this category that systematicity in law is possible, because in public relations there is always something “more ... or less ...”, something higher, and something that answers or does not answer, obey or disobey. Augustine's medieval worldview attempts to look beyond the law, beyond that order, and finds the Absolute there, which gives reason to be all legal. That is why the medieval knowledge of the legal being is important feedback from the origins, which is manifested in two states – fear and good (reward). The categories of good and evil through the ontological-legal dimension are seen as constructive or destructive in relation to a given order. Legal existence is always present with its attributes in space and society. From the doctrine of Augustine, it follows that orders can be different because they come from different ordering forces. The author points out that Augustine's peculiarity of the concept of justice is that it can deal with the methods of influence that are associated with evil and violence in society, but maintaining order requires their application. The article states that the category of goods in the legal existence is necessary to attribute it to the desirable, to those that are needed by the society, but not related to it. The legislative hierarchy of Augustine and of all Christianity begins with the recognition and complete devotion to the highest will of God. Such an approach is of great importance in the disclosure of legal existence, for the right in the mind of man must have absolute authority and power.

Key words: *legal existence, law, doctrine, Augustine.*

Вступ. Питання про правове буття та його розкриття є свого роду спробою зазирнути по той бік права як такого. Класична сучасна юриспруденція привчила нас до того, що право представляє собою картину правової матерії та поведінки, з яких складається правова система. Водночас за таким фасадом завжди стоять певні основи, стовпи, розум, тобто те, що, зрештою, дає підстави всьому правовому бутті. Правове буття – це присутність права, а от правова реальність залежить від того, як пізнається та розкривається правова істина.

Середньовічна парадигма відіграла важливу роль на шляху цього пізнання, адже дуже чітко і ствердно розкрила питання про джерела права. Аврелій Августин був одним із найяскравіших представників середньовічної думки, саме тому і виникає потреба вкотре переглянути його вчення, щоб зрозуміти, як розкриваються атрибути правового буття в середньовічному праворозумінні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз категорії правового буття у правовому вченні Аврелія Августина.

Результати дослідження. Бог як підстава правового буття. Августин як класичний представник середньовічної філософії та правової думки покладав єдиною основою буття Єдиного Бога: «Тим, Кому властиве найвище буття, Який височайше мудрий, височайше благ, – в цих речах, невпинно пробігаючи все створене Ним» [1, с. 392]. У цих думках філософ одразу задає важливе питання правового буття – це впорядкування через ієрархію. Буття відбувається за принципом від вищого до нижчого, для процесів впорядкування це має значення, що речі не просто є, вони існують на підставі вищого буття, що за аналогією задає ієрархічності суспільним відносинам. «Немає ніякої сутності, протилежної Богу, адже Тому, кому властиве найвище і постійне буття, цілком протилежним представляється тільки те, що не має буття <...> Бог дав буття тим речам, які створив із нічого; але буття не найвище, яким є Він сам, а одним дав більше, іншим – менше» [1, с. 392]. У християнстві буття це не просто питання «є чи не є», це питання наближеності до вищого, це нас знову повертає до правової ієрархії, про визнання певної норми норм, якою є Бог. Загалом, виходячи із цих положень Августина, можна вивести ще одну важливу категорію правового буття – це ступінь. Саме завдяки цій категорії можлива системність у праві, тому що у суспільних відносинах завжди є щось «більш...чи менш...», щось вище і щось, що йому відповідає чи не відповідає, підпорядковується чи не підпорядковується. Таку позицію можна було б вивести з античних вчень, водночас саме християнська патріархальна онтологічна модель генезису нижчого із вищого дає змогу розкрити в повній мірі значення ступенів у правовому бутті.

Впорядкування як атрибут правового буття. Ключовим атрибутом правового буття є впорядкування, тобто процес створення порядку або приведення у порядок порушень. Августин розкриває зміст християнського впорядкування через політичну призму, тобто поняття влади: «Його волі верховна влада, яка допомагає добрим розташуванням волі духів створених, судить розташування злі, упорядковує всілякі і деяким дає владу, а деяким не дає <...> від Якого всякий образ, всякий вид, всякий порядок» [1, с. 230]. Отже, маємо два положення: 1) це дихотомія на добру правильну волю і злу волю, яку необхідно судити; 2) для того, щоб це реалізувати, необхідна влада, тобто примус, який буде здатен реалізувати Божественне впорядкування на землі. Водночас поряд із владою завжди стоїть критерій гідності, що говорить про її вибірковість. Комуś Бог дає владу, а комуś не дає. Розкриття правового буття через природу влади, яку дає Всевишній, є класичною для середньовіччя, адже всі монарші титули пов'язані були із «помазаністю» на престол, а тому така легітимність виходила далеко за межі містичного до горизонтів абсолютизму. Варто зазначити, що монархія для середньовічної Європи була єдиною правильною формою держави саме через особливості правової онтології, адже єдиноначало та єдиновладдя космічне завжди матиме аналогію у «граді земному». Такі положення мали цілком практичне застосування. У приклад можна навести відомий конфлікт між папою Григорієм VII та королем Генріхом IV у XI ст. Так, папа вважав: «... світська влада повинна була виходити з духовної, що зберігала за собою право давати і відбирати на свій розсуд» [2, с. 220]. Як бачимо, така позиція є доволі поширеною для глибоко віруючого середньовіччя. Апогеєм вказаного конфлікту стало відлучення короля від церкви, а значить, і від зв'язку з Богом, який дає владу. Наслідком цього стало покаяння короля перед папою: «Три дні він являвся у покайному одязі, волоссяниці та босий до воріт, просячи про допущення. <...> Ворота внутрішньої огорожі відчинилися, папа прийняв церковне покаяння короля, зняв із нього відлучення» [2, с. 220]. Як бачимо, християнська теорія божественного походження влади мала цілком прикладний характер, і у разі порушення вказаного зв'язку можна було навіть втратити владу.

Впорядкування є атрибутом правового буття, а рушійні сили і його результат, тобто порядок, можуть бути різними. Так чи інакше людське співбуття потребує порядку – це те святе місце, яке пустим не буває. Тому цікавими видаються думки Августина: «Тому ж, коли звичаї зіпсувалися, порок створив протилежний порядок речей: бідність держави і багатство приватних осіб» [1, с. 242]. Тобто порядок може бути правильним чи неправильним, прийнятним чи не прийнятним, але це все одно порядок. Це суттєво розкриває правову істину: правове буття завжди присутнє своїми атрибутами в космосі та соціумі. Чому порядки

можуть бути різні? Тому що походять від різних впорядкувальних сил: добродесність чи порок, але в правовому бутті закладені всі можливі варіації розгортання впорядкувальних сил залежно від способу сприйняття правової істини. Якщо ми спрямовуємо розкриття правового буття через класову боротьбу, то отримаємо класовий тип регулювання суспільних відносин, якщо через етичне начало, то отримаємо цінність людини та її прав. Отже, із позиції Августина впливає, що хоч і впорядкування є окремим атрибутом правового буття, втім впорядковуючі сили людини і самі порядки можуть бути різними. Все залежить від способу і мети розкриття правової істини.

Будь-який прояв буття поміщається в категорію порядку, будь-який спосіб співіснування розглядається через категорію порядку, тому що це невід'ємний базовий атрибут правового буття. Порядок не обов'язково є благо, він може бути і не прийнятний, і на цьому наголошує Августин: «Тому Творця в цьому випадку і приємне одне лише світло; а тьма ангельська, хоча і повинна була увійти в світовий порядок, не повинна була, однак, отримати схвалення <...> І зла воля, яка не захотіла дотримуватися порядку природи, не вислизне внаслідок цього від законів праведного Бога, який все направляє до добра» [1, с. 540]. Отже, «тьма» – це теж порядок, втім, це ключова, але не єдина категорія правового буття, це лише початок його розгортання в соціумі. Далі ідуть категорії, що уточнюють процес впорядкування: добро, свобода, справедливість, рівність. Вище буття тестує порядки цими категоріями, тим самим відбувається космічний процес санкціонування результатів впорядкування. Таким чином, правове буття не залишає напризволяще порядки, адже вони можуть мати руйнівну природу.

Крім справедливості, категорію порядку Августин уточнює поняттями рівності та природності: «Це наказує природний порядок, так створив людину Бог. «Так панують, – каже Він, – над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усією землею» (Бут. 1:26). Він хотів, щоб розумне за образом Його творіння панувало лише над нерозумним: не людина над людиною, а людина над твариною» [1, с. 1034]. Із цієї цитати важливими є одразу два положення. По-перше, порядок може бути природний і, відповідно, неприродний – штучний, нав'язаний. Важливим є визнання цієї ієрархії порядків, коли природне є вищим за штучне і слугує йому критерієм. Таким чином, правове буття має властивість не лише генерації порядків, а і їх класифікації на предмет прийнятності за допомогою категорій та атрибутів (справедливість, рівність, благо тощо). По-друге, людина не рівна із твариною, втім немає природного порядку, згідно з яким люди не рівні. Природна людська влада не покликана до створення класів, а лише до впорядкування людського співбуття, зберігаючи при цьому природу людини. Отже, Августином виділяється принцип рівності як орієнтир для впорядкування.

Справедливість як атрибут правового буття. У переліку атрибутів правового буття, через які уточнюється категорія порядку, чільне місце посідає справедливість. Ми уже згадували, що Августин тлумачить її як зайняття речей свого місця і відповідності йому. Тепер варто уточнити, яке саме місце вона займає у правовому бутті. «<...> в чому ж тоді справедливість, коли вона, цнотлива, карається? До вас звертаюся, закони і судді римські. Ви і після дійсно досконалого злочину не дозволяєте безкарно вбивати лиходія» [1, с. 35]. Особливістю справедливості є те, що вона може мати справу із методами впливу, які в суспільстві зараховують до зла та насилля, втім їх застосування вимагає збереження порядку. «Будь-яка справедливість – від Нього» [1, с. 1034]. Тим самим Августином показує вкотре генезис всіх атрибутів правового буття.

Справедливість розкриває зв'язок вищої і нижчої природи: «Справедливість вимагала, щоб як люди дбали так чи інакше про культ своїх богів, так і ці боги піклувалися про поведінку людей» [3]. У цьому, здавалося б, суто релігійному положенні закладається основа громадянського суспільства, адже саме такий принцип розкриває ця теорія у взаємоконтролі людини та влади. Правове буття не нав'язується людині, воно хоч і завжди є, потребує правового імпульсу від людини для розкриття його дійсного змісту, нав'язування законодавчих положень відбувається політичною владою, де завжди лиш частково розкривається правова

істина. За аналогією, як людина турбується про культ богів, так і має турбуватись про збереження владою свого обличчя.

Свобода як атрибут персоніфікації суб'єкта. Ще один невід'ємний атрибут правового буття, який аналізує Августин, – це свобода: «Ми маємо свободу волі і гріхи здійснюємо тільки завдяки їй <...> Проте і в покаранні, і в нагороді має бути справедливість, оскільки це одне з благ, які походять від Бога. Таким чином, Бог повинен був дати людині вільну волю» [3]. Як бачимо, свобода – це те, що від початку присутнє в людині, те, що становить її буття, але для Августина свобода – це не благо, він на неї дивиться юридично – як відповідальність, будь-які порушення – в першу чергу, результат нашої волі, вона персоніфікує нашу поведінку. Визнаючи свободу волі, ми не полегшуємо життя людини, ми його ускладнюємо, але при цьому визнаємо її природу. Дуже значна частина змісту правового буття розкривається через свободу, адже процес покарання має значення лише тоді, коли є кого карати, коли вчинене корелюється із суб'єктом, але якщо в суб'єкта проблеми зі свободою волі, право реагує уже інакше, наприклад, через поняття неосудності чи пом'якшувальних обставин. Отже, через свободу правове буття може іменувати поведінку тієї чи іншої людини. З іншого боку, в режимах, де були проблеми з визнанням та розкриттям свободи, завжди були також проблеми із змістом справедливості, блага, винуватістю. Йдеться про тоталітарні режими, коли свобода викликає у влади ідеологічну «печію», адже не може вміститись у налагоджений репресивний механізм. Саме тоді створене тоталітарністю законодавство починає виробляти приписи, для яких уявлення про порядок тримається виключно на соціальному терорі, адже протиприродний режим, якого не цікавить правова істина приречений на тимчасовість свого існування, а тоді винуватим стає одразу все суспільство, адже це питання виживання системи. «Якщо допустити передбачення майбутнього, знищується свобода волі; якщо допустити свободу волі, знищується передбачення майбутнього» [1, с. 226]. В античній міфології богиня правосуддя Феміда наділена даром передбачення, що додавало праву функції перспективності, проектування майбутнього порядку та поведінки. Але будь-який провіденціалізм завжди ставить проблему свободи вибору, адже якщо відоме майбутнє, то чи не є наша свобода ілюзією? Насправді з точки зору правової науки ця проблема вирішується таким чином: для правової функції важливим є те, щоб у свідомості людей зберігалась його сила і витоки, щоб майбутнє не було загадковим для впорядкування, а свобода волі має бути сумісною із заданим порядком, тобто правомірна чи протиправна поведінка має відповідати встановленим нормам (у тому числі їх санкціям).

Категорія блага як бажаність права. Наступним атрибутом правового буття, на який звертає увагу Августин, є категорія, через яку у правосвідомість вводяться інші категорії права як бажані. Мова йде про благо. «Умертвив батько, який захищає благо свободи <...> Єдино справжня чеснота є та, яка прагне до тієї мети, в якій полягає благо людини, що не має в порівнянні з собою нічого кращого» [1, с. 239]. Загалом ми можемо сказати, що, дійсно, поняття «блага» є свого роду провідником інших, складних для розуміння атрибутів правового буття. Ми вже згадували, що порядки можуть бути різними, справедливість може втручатись у людську природу, свобода може неконтрольовано перейти у свавілля, тим самим це викликає труднощі із конструктивним праворозумінням, правосвідомість може перебувати у постійному стані скепсису навіть щодо найфундаментальніших атрибутів правового буття. От для цього потрібна категорія блага, щоб зберегти ці атрибути до бажаних, до тих, що потрібні суспільству, а не нав'язані. У зв'язку з цим Августин і формулює словосполучення «благо свободи», так само ми можемо продовжити «благо справедливості», «благо порядку» тощо. Філософ навіть наголошує, що за благо людина може піти до кінця, тому що ціна його велика. Разом із тим Августин демонструє і відносність цієї категорії: «<...> вони вчили любити благо нетлінне замість тих благ, через любов до яких їх власники піддавалися спокусам без будь-якої для себе користі» [1, с. 22]. Отже, як бачимо, благо є поняттям полісемантичним, адже бажаними для людини можуть зовсім різні речі, саме для цього і потрібна вища непохитна правова істина – Бог, саме з Його одкровення можна дізнатись про справжній порядок, істинну свободу, справедливість, благо, саме тут ці поняття не будуть блукати у розумі людини й отри-

мувати найзбоченіші форми, що нехтують змістом людської природи і просто її підкорюють. «Будь-яке благо – від Бога, і всяка справедливість – благо, а покарання для тих, хто помиляється, і нагорода тим, хто чинить правильно – справедливі? З чого випливає, що і тих, хто здійснюють гріхи, нещастям карає Бог, і тих, хто чинить правильно, нагороджує щастям» [3].

Метафізика закону. Законодавча ієрархія Августина і всього християнства починається із визнання та повної відданості вищій волі Бога. Такий підхід має велике значення в розкритті правового буття, адже право у свідомості людини повинно мати абсолютний авторитет та силу: «Так виконуються ті дві заповіді, в яких полягає весь закон і всі пророки: «Люби Господа Бога твою всім серцем твоїм, і всією душею своєю, і всією думкою твоєю. Возлюби ближнього твого, як самого себе» (Мт. 22:37–39)» [1, с. 452]. Перші положення основних законів, зрештою, і починаються в утвердженні основ та джерел влади: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ <...> Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою» [5]. «Ми, народ США, щоб створити більш досконалий союз <...> встановлюємо цю Конституцію» [6]. Августин устанавлює основні засади конституції християнського світу, які починаються не з ієрархії політичної, а з духовної, на яку держава і має орієнтуватися. Отже, праворозуміння, як і правотворчість, має починатись із найвищої сили та авторитету в суспільстві. Правове буття як абстракція навряд чи може відігравати таку роль через труднощі його розуміння та розкриття, суспільство постійно шукає додаткових, більш конкретних орієнтирів, які б слугували провідником та призмою для розкриття правової істини (міф, логос, теос, природа, людина та її гідність).

Ми уже неодноразово наголошували, що, розкриваючи зміст правового буття, ми тим самим пізнаємо правову істину, тобто те, чим право є безвідносно до інших явищ та процесів. З цим погоджується й Августин: «А закон Твій – істина, і істина – це Ти <...> інший закон у тілесах моїх противився закону мого розуму, і робив мене бранцем закону гріховного, що знаходиться в тілесах моїх». Гріховний же закон – це влада і сила звички, яка тягне і утримує душу навіть проти її волі» [7]. Істина в цьому випадку має значення як те, що не підлягає оспорюванню та сумніву. Правове буття може бути насиченим плюралізмом порядків, справедливостей, свобод, благ, але ідентифікатором їх є категорія Божественної істини, даної в одкровеннях. Потенційна множинність змістів правових атрибутів звужується завдяки правовій істині. Не можна стверджувати, що правова істина – це свобода чи справедливість, благо, це всі атрибути правового буття, взяті у взаємозв'язку та взаємостимуванні, які формують основи правової дійсності. Правова реальність формується завжди таким чином, що правова істина концентрується в певному місці, наприклад: у середньовіччі – це Бог та церква, у XIX–XX ст. – це ідеології, зокрема, марксизм, який джерелом правового буття ставив суспільний клас: «<...> ваше право є лише зведена в закон воля вашого класу, воля, зміст якої визначається матеріальними умовами життя вашого класу» [8, с. 440], у поствоєнні часи XX ст. – це людина, її свобода, честь та гідність: «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру» [9].

Висновки. Отже, правове буття у вченні Августина розгортається таким чином.

1. З огляду на положення Августина можна вивести важливу категорію правового буття – це ступінь. Саме завдяки цій категорії можлива системність у праві, тому що в суспільних відносинах завжди є щось «більш... чи менш...», щось вище і щось, що йому відповідає чи не відповідає, підпорядковується чи не підпорядковується.

2. Середньовічний світогляд Августина робить спробу зазирнути по той бік закону, по ту сторону впорядкування і знаходить там Абсолют, який дає підстави бути всьому правому. Саме тому для середньовічного пізнання правового буття важливий зворотний зв'язок із витокami, який проявляється у двох станах – страху та блага (винагороди).

3. Такі явища, як добро чи зло, крізь призму онтологічно-правових категорій вбачаються як ставлення до заданого порядку: конструктивне чи деструктивне.

4. Правове буття завжди присутнє своїми атрибутами в космосі та соціумі. Порядки

можуть бути різні, тому що походять від різних впорядкувальних сил: добродесність чи порок, але у правовому бутті закладені всі можливі варіації розгортання впорядкувальних сил залежно від способу сприйняття правової істини.

5. В Августина особливістю справедливості є те, що вона може мати справу з методами впливу, які в суспільстві зараховують до зла та насилля, водночас збереження порядку вимагає їх застосування.

6. Метафізика порушення та кари у християнстві дуже глибоко вкорінена, адже саме з неї починається земне життя людини – гріхопадіння, саме воно змусило закласти у правове буття категорію кари, яка має значення лише як реакція на порушення.

7. Категорія блага у правовому бутті потрібна, щоб захувати його атрибути до бажаних, до тих, що потрібні суспільству, а не нав'язані.

8. Законодавча ієрархія Августина і всього християнства починається із визнання та повної відданості вищій волі Бога. Такий підхід має велике значення в розкритті правового буття, адже право у свідомості людини повинно мати абсолютний авторитет та силу.

Список використаних джерел:

1. Августин Блаженний. О Граде Божию. Мн. Харвест, Москва. АСТ. 2000. 1296 с.
2. Йегер О. Всемирная история. В 4-х томах. Москва : АСТ, Полигон. 2001–2002. 608 с.
3. Августин Аврелий. О свободе воли. Кн. II. / пер. М. Ермаковой, А. Шарниной. *Антология средневековой мысли*. В 2 т. Т. 1. Санкт-Петербург : РХГИ, 2001. С. 19–112. URL: http://lib.ru/HRISTIAN/AWRELIJ/swoboda.txt_with-big-pictures.html
4. Словничок юридичних термінів : Навч. посібник / Уклад. В.П. Марчук. Київ : МАУП, 2003. 128 с.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-вр>
6. Тіндалл Дж., Шай Е.Д. Історія Америки / Пер. з англ. Л. Притула, Г. Сташків, О. Щур. Львів : Літопис. 2010. 904 с. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/usa_const.htm
7. Августин Аврелий. Исповедь блаженного Августина, епископа Гиппонского. Москва : АСТ. 2006. 440 с. URL: <http://psylib.org.ua/books/avgus01/txt08.htm>
8. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. Соч. 2-е изд. Т. 4. Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1955. С. 419–459.
9. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

